

<https://helda.helsinki.fi>

Tieteen vapaus & tutkijan sananvapaus

Vastapaino

2020

Väliaverronen , E & Ekholm , K (toim) 2020 , Tieteen vapaus & tutkijan sananvapaus .
Vastapaino , Tampere .

<http://hdl.handle.net/10138/315682>

unspecified

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

**TIETEEN VAPAUS JA
TUTKIJAN SANANVAPAUS**

Esa Väliaverronen & Kai Ekholm (toim.)

**TIETEEN VAPAUS
& TUTKIJAN
SANANVAPAUS**

Vastapaino
Tampere 2020

KIITOKSET
Koneen säätiö
Taiteen edistämiskeskus
Tietokirjailijat ry
Tiedetoimittajat ry

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino, tekijät

ISBN 978-951-768-804-8

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino
Yliopistonkatu 60 A
33100 Tampere
www.vastapaino.fi

PAINOPAIKKA
Tallinna Raamatutrükikoda Oü, Tallinna 2020

Sisällys

Esa Väliverronen & Kai Ekholm

Johdanto: Vapaan ajattelun tila kaventuu maailmalla 7

I Miksi tieteen vapautta pitää puolustaa

Esa Väliverronen

*Tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden
yhteiskunnallinen merkitys 25*

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRA
PEER-REVIEWED

Kari Enqvist

Luonnontieteellisen perustutkimuksen vapaudesta 59

Samuli Reijula & Petri Ylikoski

*Tutkijan vapaus institutionaalisen tietoteorian
näkökulmasta 73*

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRA
PEER-REVIEWED

II Yliopiston murros: tiede, markkinat ja politiikka

Juha Tuunainen, Reijo Miettinen & Terhi Esko

Tieteen vapaus, vastuu ja vaikuttavuus:

Kontrolli vai luottamus? 103

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRA
PEER-REVIEWED

Oili-Helena Ylijoki

Tiede markkinoilla 135

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRA
PEER-REVIEWED

III Tieteen vapaus ja sen rajat: historiaa ja esimerkkejä

H.K. Riikonen

Tieteen vapauden vaiheita antiikista 1800-luvulle 167

H. K. Riikonen

*Väitöskirjat Suomessa: ennakkotarkastuksia
ja hylkäystuomioita 203*

Veera Kaleva & Hanna Kuusela

*Ei tiedettä ilman vapautta – eikä vapautta
ilman demokratiaa 245*

IV Mitä tutkija saa sanoa julkisuudessa

Janne Hukkinen

*Tutkijoiden sananvapaus yhteiskunnallisesti
vaikuttavan tieteen aikakaudella 261*

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRA
PEER-REVIEWED

Esa Väliverronen & Sampsa Saikkonen

*”Tutkijat vaikenavat itsesuojausvaistonsa perusteella”
– kokemuksia tieteen vapauden ja sananvapauden
uhkista 283*

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRA
PEER-REVIEWED

Johanna Vuorelma

*Tutkija kritiikin kohteena tieteen julkisuuden
yhteiskunnallisilla areenoilla 319*

Severi Hämäri

*Sanat jotka vaientavat – miten puuttua tutkijoihin
kohdistuvaan verbaaliseen väkivaltaan netissä 341*

Kirjoittajat 359

Esa Väliaverronen & Kai Ekholm

Johdanto: Vapaan ajattelun ja tutkimuksen tila kaventuu maailmalla

Vapaus on yksi tieteen keskeisiä periaatteita. Tiedettä harjoitetaan itsenäisesti toimivissa yhteisöissä ja instituutioissa. Erilaiset rajoitukset tai tieteen ulkopuoliset intressit sotivat tieteen perusperiaatteita vastaan. Samalla vapaudesta on tullut kuitenkin jonkinlainen itsestäänselvyys. Tätä osoittaa hyvin se, miten vähän tieteen vapautta itse asiassa on tutkittu. Siksi tämä kirja oli tarpeen tehdä.

Vapaus on myös yksi politiikan avainkäsitteitä, ja sillä on vahva positiivinen arvolataus. Myös politiikassa vapauteen vedotaan usein, mutta yleensä tarkemmin määrittelemättä. Vaikka politiikan tutkimuksessa tai filosofiassa vapautta on käsitelty paljon, yhtä yleisesti hyväksyttyä määritelmää ei ole löytynyt, kuten vapauden käsitteestä antologian toimitantanut Sami Syrjämäki¹ huomauttaa. Hänen mukaansa tällaiselle poliittisesti latautuneelle käsitteelle ei voida edes antaa mitään yhtä oikeaa ja neutraalia määritelmää.

Sananvapaus on puolestaan viestinnän ja median tutkimuksen avainkäsitteitä. Sananvapautta on viestinnässä

¹ Syrjämäki 2018, 7.

tutkittu paljon, mutta tutkijoiden sananvapautta ei juuri lainkaan. 2010-luvulla tämä tutkimus tai ainakin siihen liittyvä akateeminen keskustelu on virinnyt. Tähän on ainakin kaksi syytä. Ensimmäinen, ilmeinen syy on se, että autoritaarisen hallinnon uusi nousu eri puolilla maailmaa on tuonut mukanaan erilaisia sananvapauden loukkauksia. Toinen, piilevämpi syy on siinä, että yhteiskunnallisesta keskustelusta on tullut yhä tärkeämpi osa yliopistojen ja muiden tieteen organisaatioiden toimintaa. Tutkijoita kannustetaan osallistumaan julkiseen keskusteluun ja tutkimukselta vaaditaan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Tämä kehitys synnyttää myös kritiikkiä, kun tutkijoiden näkemykset eivät ole vallanpitäjien mieleen: syntyy yrityksiä vaientaa tutkijoiden ääni tai ohittaa tutkimustieto poliittisessa päätöksenteossa.

Koska aihetta on toistaiseksi tutkittu vähän, päätimme ottaa tähän kirjaan tutkimusartikkelien lisäksi myös lyhyempiä katsauksia ja henkilökohtaisempia puheenvuoroja aiheesta.

Vapauden rajoitukset yhä näkyvämpi ongelma

Tieteen vapauden ja tutkijoiden toiminnan rajoitukset ovat yhä näkyvämpi ilmiö eri puolilla maailmaa. Kyse ei ole pelkästään diktatuurivaltioiden ongelmasta, vaan autoritaarisen populismin nousu valtavirtaan on ruokkinut ilmiötä myös Pohjois-Amerikassa ja Euroopassa².

Columbian yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan Sabine Center for Climate Change Law ylläpitää Silencing Science Tracker -verkkosivustoa, joka kerää tietoja

tieteen vapauden loukkauksista. Siellä julkaistaan tietoja ”toiminnasta, joka rajoittaa tieteellistä tutkimusta, koulutusta ja keskustelua tai tieteellisen tiedon julkaisemista tai käyttöä”.³ Sivusto kokoaa tietoja esimerkiksi hallituksen harjoittamasta sensuurista, tutkijoiden itesesensuurista, tutkimusrahoituksen leikkauksista ja tutkimusapurahojen peruuttamisesta, tietojen tuhoamisesta ja julkaisujen rajoittamisesta sekä tieteellisen tutkimuksen vääristämisestä poliittisessa päätöksenteossa. Sivusto on vain yksi oire kehityksestä, joka on voimistunut Yhdysvalloissa sen jälkeen, kun Donald Trump valittiin presidentiksi 2016.

Kansainvälinen Scholars at Risk -järjestö seuraa tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden loukkauksia eri puolilla maailmaa. New Yorkissa päämajaa pitävä järjestö julkaisee säännöllisesti raportteja tieteen vapauden tilasta. Järjestön tehtävänä on paitsi väärinkäytösten paljastaminen ja julkisen keskustelun herättäminen myös väärinkäytösten uhreiksi joutuneiden avustaminen. Scholars at Risk jaottelee tieteen vapauden rajoitukset kuuteen tyyppiin, jotka ulottuvat fyysisestä väkivallasta työpaikasta erottamiseen. Järjestön 2019 julkaiseman Free to think -raportin⁴ mukaan edellisen vuoden aikana yhteensä 97 tutkijaa eri puolilla maailmaa joutui väkivallan uhriksi, katosi tai kuoli. Perusteettomasti vangittuja oli yhteensä 87, ja tekaistujen syytösten kohteeksi joutui 70 tutkijaa. Lisäksi 22 tutkijaa menetti työpaikkansa ja 11 joutui matkustusrajoitusten kohteeksi.

Scholars at Risk -järjestön selvitysten mukaan suuri osa vakavimmista tieteen vapauden loukkauksista tapah-

3 Columbia Law School Sabine Center for Climate Change Law 2019. Silencing Science Tracker. <http://columbiaclimatelaw.com/resources/silencing-science-tracker>.

4 Scholars at Risk 2019.

tuu väkivaltaisesti ja autoritaarisesti hallituissa Afrikan ja Aasian valtioissa. Lisäksi Turkissa on vuoden 2016 jälkeen laaja joukko yliopiston opettajia ja tutkijoita joutunut painostuksen kohteeksi tai erotettu tehtävästään allekirjoitettuaan rauhanvetoomuksen vähemmistöjen vainon lopettamiseksi sekä vuoden 2016 epäonnistuneen vallankumousyrityksen jälkimainingeissa⁵.

Miten tieteen vapautta voi mitata?

Tieteen vapauden ja tutkijoiden sananvapauden loukkauksia selvittäneet Jannis Grimm ja Ilyas Saliba⁶ ehdottavat erityistä tieteenvapausindeksiä (engl. *Academic Freedom Index*) ilmiön kartoittamiseen. Tämä muistuttaa kansainvälistä lehdistönvapausindeksiä, jonka taustalla on kansainvälinen Toimittajat ilman rajoja -järjestö. Siinä missä tieteen vapautta tarkastellaan yleensä ylhäältä käsin, voimassa olevan lainsäädännön ja hallinnon periaatteiden kautta, Grimm ja Saliba määrittelevät tieteen vapautta enemmän alhaalta käsin, yksilöiden näkökulmasta. Heidän tavoitteenaan on tutkia niitä yksittäisen tutkijan tutkimisen tai ilmaisun vapauden rajoituksia, jotka vaikuttavat tieteentekijän arkeen.

Grimm ja Saliba erottavat tieteen vapauden rajoituksissa henkilökohtaisen, lainsäädännöllisen ja taloudellisen tason.⁷ Henkilökohtaisella tasolla kyse on lievimmillään matkustusrajoituksista ja muista toiminnan rajoituksista, pahimmillaan väkivallasta, joka voi johtaa katoamiseen tai kuolemaan. Lainsäädännön taso tarkoittaa esimerkiksi yh-

5 Scholars at Risk 2019; Aktas ym. 2018.

6 Grimm & Saliba 2017.

7 Grimm & Saliba 2017, 56.

distymisvapautta, (itse)sensuuria ja institutionaalista autonomiaa. Taloudellisella tasolla kyse on tutkijan työskentelyedellytyksistä, kuten työpaikkojen täyttämisestä tai tutkimuksen rahoituksesta. Koska yliopistot toimivat pääosin julkisella rahoituksella, autoritaarinen hallinto voi pyrkiä tekemään omia linjauksiaan esimerkiksi poliittisin perustein ja erottaa opettajia ja tutkijoita.

Eri tasoilla tapahtuvat tieteen autonomian ja tutkijoiden sananvapauden rajoitukset johtavat itsesensuurin yleistymiseen. Yhteiskunnallinen ilmapiiri ja poliittinen paine vaikuttavat tutkijan mahdollisuuksiin osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tämä korostuu tilanteissa, joissa tutkimuksen julkista rahoitusta ohjaillaan taloudellisin ja poliittisin perustein. Siinä missä esimerkiksi taiteen sensurointia käsitellään usein julkisuudessa näytävästi, tutkijoiden sananvapauden loukkaukset jäävät monesti raportoimatta.⁸

Häiritsevää palaute ja uhkailu rajaavat sananvapautta

Tieteen vapautteen kuuluu myös julkaisemisen vapaus. Tutkija voi itse päättää, missä tuloksensa julkaisee. Perinteisesti julkaisemisen vapaus on liittynyt siihen ajatukseen, että tutkimustuloksia ei pidä salata esimerkiksi kaupallisiin tai poliittisiin perustein. Tutkimuksen julkaisemiseen liittyy nykyisin olennaisesti myös tutkimustulosten popularisointi ja tutkijoiden esiintyminen asiantuntijoina julkisessa keskustelussa.

Yhteiskunnallisen keskustelun ilmapiirin kiristymisen ja poliittinen polarisaatio on tehnyt tutkimustiedon ja

8 Grimm & Saliba 2017, 60.

asiantuntijoiden näkemysten kyseenalaistamisesta muodikasta. Toimittajien tavoin myös tutkijat ovat joutuneet uhkailun ja vainon kohteeksi varsinkin sosiaalisessa mediassa. Ongelma on ikävä kyllä tuttu myös Suomessa, kuten Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan kysely vuonna 2015 osoitti.⁹ Uhkailua, vaijantamisyriityksiä ja trollausta kohtaavat esimerkiksi ympäristötutkijat, ravitsemustutkijat, rasismien ja monikulttuurisuuden tutkijat sekä sukupuolentutkijat.

Sekä kansainväliset että kotimaiset esimerkit osoittavat, että tutkijat ovat usein jääneet yksin, silloin kun he kohtaavat häirintää ja rajoitusyriityksiä. Onneksi ongelma on alettu tiedostaa paremmin 2010-luvun lopulla ja tutkimusorganisaatiot ovat alkaneet kehittää käytäntöjä ongelman käsittelyyn. Tärkeää työtä on tehnyt esimerkiksi Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta, joka uusi kyselynsä 2017 ja 2019.

Tieteen vapaus ja sananvapaus Suomessa

Kirjan ensimmäisessä osassa Esa Väliverronen tuo esiin, miten tieteen vapaus ja tutkijoiden sananvapaus julkisuuden areenoilla liittyvät vahvasti toisiinsa. Kuten Robert Merton¹⁰ tunnetuissa tiedenormeissaan määritteli, tiede on luonteeltaan julkista ja kollektiivista toimintaa. Ilman kriittistä arviointia ja ideoiden testausta tiede ei voisi kehittyä. Tieteen vapauden ja sananvapauden olennainen yhteys koskee erityisesti tieteen ja tutkijoiden roolia julkisessa elämässä akateemisen yhteisön ulkopuolella. Tie-

9 Kettunen 2016.

10 Merton 1973.

teentekijöillä on perinteisesti ollut tärkeä rooli yhteiskunnallisessa keskustelussa.

Sekä tieteen autonomian että tutkijoiden sananvapauden rajoitukset osoittavat, miten tiede on aina osa yhteiskuntaa ja vallitsevaa kulttuuria. Nämä rajoitukset ennakkoivat myös laajempia muutoksia yhteiskunnassa, jotka kyseenalaistavat demokraattisen oikeusvaltion periaatteet.

Kari Enqvist tuo esiin puheenvuorossaan, miten 2000-luvulla on sekä meillä että muualla noussut esiin vaatimuksia tutkimuksen alistamisesta palvelemaan etukäteen määrättyjä taloudellisia tai yhteiskunnallisia tavoitteita. Elinkeinoelämä haluaisi ulkoistaa omat tutkimustarpeensa yliopistoille, ja poliitikot puolestaan etsivät ajamilleen asioille tutkimustiedon avulla eräänlaista sertifiointia, joka todistaisi heidän mielipiteensä luotettaviksi. Enqvistin mukaan tiede edistyy kuitenkin parhaiten vapaan perustutkimuksen kautta eikä sille voi asettaa mitään ulkoisia hyötytavoitteita. Luonnontieteellisen perustutkimuksen lähihistorian avulla hän osoittaa selkeästi, että vapaa tutkimus voi tuottaa seurausilmiönään mittaamattomia hyötyjä.

Samuli Reijula ja Petri Ylikoski huomauttavat, että ”tutkijan vapaus tulee ymmärtää laajemmin kuin vain ulkoisten esteiden puuttumisena”. Kyse ei ole vain tutkijan vapaudesta toteuttaa ja ilmaista itseään, vaan laajemmin tutkimuksen institutionaalisista puitteista ja suhteesta yhteiskuntaan. Kahden ajankohtaisen esimerkin avulla he tuovat esiin tieteen vapauden sekä tieteen ja muun yhteiskunnan suhteiden kipupisteitä. Käyttätymistieteiden toistettavuuskriisi on periaatteessa hyvää tarkoittavien tutkijoiden toiminnan tahaton seuraus, jota ruokkivat tieteen institutionaaliset käytännöt, erityisesti tutkijoiden meritoitumi-

sessä ja julkaisemisessa. Toinen esimerkki, lääketehaiden organisoima julkaisusuunnittelu, puolestaan hyödyntää tutkimusjärjestelmän heikkouksia ja tuo konkreettisesti esille lääketutkimuksen taloudelliset kytkennät.

Tieteen vapauden puolustajat nojautuvat usein humboldtilaisiin ideoihin tieteen autonomiasta.¹¹ Kirjan toisessa osassa Juha Tuunainen, Reijo Miettinen ja Terhi Esko kuitenkin epäilevät, onko Humboldtin näkemyksistä nyky-yliopiston analyysin pohjaksi. Paluu takaisin 1800-luvun alun saksalaisen sivistysporvariston yliopistoideaaliin ei ole mahdollinen. Sen sijaan he nostavat esiin Snellmanin ajatukset vapauden ja vastuun suhteesta. Artikkelin analyysin kohteena on yliopistojen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden määrittely ja mittaaminen. Kirjoittajat kritisoivat indikaattoreihin perustuvaa arviointia: se pohjautuu kontrolliin ja epäluottamukseen tieteen tekijöitä kohtaan. He vertaavat yliopistoja ja peruskoulua hallinnon kohteena: ”Suomen peruskoulu on saavuttanut hyviä tuloksia torjumalla mittaamiseen perustuvan ulkoisen kontrollin ja luottamalla sen sijaan opettajien osaamiseen ja heidän ammatilliseen kykyynsä ja etiikkaansa. Eivätkö yliopistotutkijat ansaitse samanlaista luottamusta – –?”

Oili-Helena Ylijoki jatkaa nykyisen tiedepolitiikan kritiikkiä tieteesosiologian käsitteiden avulla. Hänen analyysinsä kohteena on markkinalogiikan vahvistuminen tutkimuksen tekemisessä ja hyödyntämisessä. Yliopistot, laitokset, tutkimusryhmät ja yksittäiset tutkijat kilpailevat ulkopuolisesta rahoituksesta, josta ne ovat yhä riippuvaisempia. Välillisemmin markkinalogiikka ilmenee kilpailuna huipuille pääsystä, kuten ranking-menestyksestä.

11 Esim. Kivistö & Pihlström 2018.

Elinkeinoelämän tavoin tiede on muuttunut entistä enemmän projektiluonteiseksi, mikä puolestaan muuttaa tutkimustyön arkea. Tämän kehityksen seurauksena tutkijoiden on yhä vaikeampi puolustaa tieteen vapautta.

Tieteen vapaudella ja sananvapaudella on pitkä historia, ja nämä perinteet määrittävät vahvasti nykyisiä käsitksiämme vapaudesta. Kolmannessa osiossa, Tieteen vapaus ja sen rajat, H. K. Riikonen luo katsauksen tieteen vapauden vaiheisiin antiikista 1800-luvulle. Hän osoittaa, miten akateemisen tutkimuksen ihanteiden ja käytännön välillä on ollut lähes aina ristiriitaa. Tieteen sananvapaus on vaatinut marttyyrinsa ja sankarinsa. Tieteen tarina on jatkuvaa taistelua tietämättömyyttä sekä uskonnollisia tai poliittisia rajoituspyrkimyksiä vastaan.

Artikkelissaan hylätyistä väitöskirjoista Suomessa Riikonen luo kiinnostavan katsauksen väitöskirjojen ja väitöskirjainstituution historiaan. Se on ensimmäinen laaja kokonaisesitys aiheesta Suomessa. Riikonen käsittelee esitarkastuksen roolia ja käytänteitä akateemisena dialogina ja tuo esille monet hylkäämisen syyt, joista useat ovat muita kuin tavanomaisia tieteellisiä perusteita.

Veera Kaleva ja Hanna Kuusela tarttuvat puheenvuorossaan ajankohtaiseen tieteen vapautta koskevaan kysymykseen eli yliopistodemokratian kaventumiseen 2010-luvulla. He käyttävät esimerkkinä Tampereen uuden yliopiston rakentamista. ”Siinä missä aiemmin yliopistot olivat alhaalta ylöspäin rakentuneita asiantuntijaorganisaatioita, joissa vertaiset valitsivat kollegoistaan yhden tai useamman edustamaan ja johtamaan itseään, nyt yliopistot ovat pääsääntöisesti rehtorien, johtoryhmien ja keskushallinnon ylhäältä alaspäin johtamia yritysmaisia organisaatioita.”

Kirjan viimeisen osan aiheena ovat tutkijan roolit ja sananvapauden rajat julkisuuden areenoilla. Janne Hukkinen pohtii tutkijan sananvapauden rajoja ydinvoimaan, energiapolitiikkaan ja metsäntutkimukseen liittyvien esimerkkien kautta. Hän tuo esiin sensuurin mekanismeja, kuten tutkijoiden uhkaamisen, julkisen leimaamisen ja suitsimisen. Näiden käytäntöjen tavoitteena on hiljentää kriittinen tutkija, joka tuo esiin vallitseviin poliittisiin linjauksiin sopimatonta tietoa. Hukkinen luonnostelee neljä tutkijatyyppiä – toimeenpanija, hyödyllinen idiootti, jääräpää ja hölmö –, jotka tiedostavat eri tavalla tieteen ja politiikan väliset kytkennät. ”Tutkijan sananvapaus on tiedepolitiikan sokea piste”, Hukkinen kirjoittaa ja hahmottelee uusia käytäntöjä, joiden avulla voidaan paremmin tunnistaa tiedepolitiikan ongelmia ja sananvapauden kipupisteitä.

Esa Väliverronen ja Sampsa Saikkonen peilaavat tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden jatkumoa analysoimalla laadullisesti Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan kahta kyselyaineistoa vuosilta 2015 ja 2017. Kyselyssä selvitettiin muun muassa tutkijoiden näkemyksiä sananvapauden tilasta. He hahmottavat aineistosta neljä erilaista kontrollin muotoa eli *tutkimuksen poliittisen ja taloudellisen ohjauksen*, valtion tutkimuslaitoksille tyypillisen *organisaation kontrollin*, *tutkijoiden keskinäisen kontrollin* sekä *kontrollin alhaalta päin*. Viimeksi mainittu, kansalaisyhteiskunnasta tuleva uhkaava tai leimaava palaute on monella tapaa uusi ilmiö, joka on saanut näkyvyyttä internetin ja sosiaalisen median aikakaudella. Kaikki nämä kontrollin muodot ovat omiaan synnyttämään tutkijoiden itsesensuuria, ellei tiedeyhteisö puutu näihin ongelmiin nykyistä voimakkaammin.

Tiedettä ja tutkijoiden näkemyksiä arvioidaan ja kritisoidaan yhä useammin myös julkisuudessa. Tieteen omilla areenoilla ja julkisuuden areenoilla toimivat kuitenkin erilaiset keskustelun pelisäännöt. Johanna Vuorelma ottaa esimerkiksi kaksi paljon keskustelua herättänyttä tapausta. Marjo Liukkosen väitöskirja Hennalan sotavankileirin naismurhasta herätti kiihkeää keskustelua mediassa vuonna 2018. Liukkonen sai sekä kovaa kansalaispalautetta että tiukkaa kritiikkiä muun muassa historian tutkijoilta. Vuorelman mukaan keskustelun eri areenoita ylittänyt ja sekoittanut kommentointi ajautui myös ”poliittisesti motivoituneeseen kritiikkiin, tutkijan mustamaalaamiseen tai vihamieliseen palautteeseen”. Toinen, Yhdysvalloissa vuonna 2017 kiihkeän keskustelun herättänyt tapaus oli Rebecca Tuvelin vertaisarvioitu tiedeartikkeli ”In Defense of Tansracialism” *Hypatia*-tiedelehdessä. Artikkelin sai kiivaan palautteen kansalaisaktivisteilta, ja osa tutkijoista yhtyi kritiikkiin. Lehteä vaadittiin vetämään artikkeli pois, mihin se suostui anteeksipyyntöjen kera. Vuorelman mukaan tapauksia yhdistää se, että kohteena oli tutkija, joka ei ollut vielä saavuttanut vakiintunutta asemaa akateemisessa yhteisössä. Molemmat joutuivat kohtuuttoman julkisen leimaamisen kohteiksi.

Nykyisin onkin tyypillistä, että verkon ja sosiaalisen median kautta avautuva julkisuus asettaa tutkijat myös uudella tapaa kriittisen tarkkailun ja ajoittain myös henkilökohtaisen häirinnän kohteeksi. Severi Hämäri ehdottaa puheenvuorossaan keinoja, joilla tällaista häirintää, kuten henkilökohtaisten tietojen luvaton levittämistä, mustamaalausta, maalittamista tai uhkailua, voidaan ehkäistä. Hämäriin mukaan tällainen toiminta edustaa verbaalista väkivaltaa, johon pitäisi pystyä puuttumaan nykyistä paremmin.

Ympäristötutkijoita vaiennettu Yhdysvalloissa

Yhdysvalloissa 2000-luvun alun ehkä merkittävimmät tieteen vapauden rajoitukset toistaiseksi tapahtuivat George W. Bushin presidenttikaudella 2001–2009. Silloin tutkijoiden sananvapautta rajoitettiin merkittävästi ja tutkimustiedon käyttöä poliittisessa päätöksenteossa vähäteltiin. Tämä näkyi erityisesti ympäristöpolitiikassa.

Tunnettu ilmastontutkija James Hansen syytti työnantajansa avaruushallinto NASAa sananvapauden loukkauksista ja sensuurista. Hansenin mukaan hänen sähköpostiaan tarkkailtiin, hänen kirjoituksiaan vaadittiin ennakkotarkastukseen ja julkisia esiintymisiä vahdittiin. Hansenin varoitukset ilmastonmuutoksen kiihtymisestä eivät sopineet Bushin hallinnon linjaan, joka vastusti ilmastonmuutoksen hillitsemiseen tähtääviä kansainvälisiä sopimuksia. Myös teollisuusyritykset ja erilaiset lobbausjärjestöt ovat vaikeuttaneet ympäristötutkijoiden työtä tutkijoihin kohdistuvilla kampanjoilla ja mustamaalauksella. Niiden tarkoituksena on ollut tutkijoiden vaientaminen.

Tutkijoiden sananvapauden rajoitukset ja tutkimustiedon tar koitushakuinen käyttö eivät rajoittuneet vain ympäristötutkimukseen. Samanlaisia ongelmia kohtasivat tutkijat, jotka työskentelivät julkiseen terveydenhuoltoon ja terveyspolitiikkaan, ehkäisyyn ja seksuaalivalistukseen, huumeisiin, aidsiin tai kantasolututkimukseen liittyvien aiheiden parissa. Ympäristötutkimuksen vaientamista motivoi muun muassa öljyteollisuuden intressien puolustaminen, terveyspolitiikkaa, seksuaalikasvatusta tai kantasolututkimusta koskevan tutkimuksen vaientamista uskonnollinen konservatismi.

Pelot saman ilmiön toistumisesta heräsivät Donald Trumpin tultua valituksi presidentiksi 2016. Keväällä 2017 Yhdysvalloista sai alkunsa tiedemarssi, johon osallistui arvioilta miljoona ihmistä 600 kaupungissa ympäri maailmaa. Tutkijoiden vaientamisyrityksistä raportoi Columbian yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan Silencing Science Tracker -verkkosivusto.

Tutkijat ahtaalla Unkarissa

Euroopassa tutkijoilla on ollut vaikeuksia 2010-luvulla erityisesti Unkarissa mutta ajoittain myös muissa itäisen Keski-Euroopan maissa. Unkarissa tieteen vapauden symboliksi on noussut keskieuropalainen CEU-yliopisto. George Sorosin rahoittama yliopisto Budapestissa on ollut pitkään pääministeri Viktor Orbánin silmätikkuna. Vuonna 2017 Unkarissa tuli voimaan uusi yliopistolaki, joka oli suunnattu nimenomaan keskieuropalaista yliopistoa vastaan. Sen jälkeen yliopisto on yrittänyt neuvotella asemastaan, mutta sen toimintaedellytykset ovat heikentyneet edelleen. Joulukuussa 2018 yliopisto päätti luovuttaa ja siirtää tutkintoon johtavan koulutuksensa Itävallan Wieniin.

Unkarin hallitus on muuttanut lainsäädäntöä myös niin, että se on vaikeuttanut muiden yliopistojen tutkimuslaitosten toimintaa. Pääministeri Viktor Orbánin hallitus antoi elokuussa 2018 asetuksen, jolla pyrittiin poistamaan sukupuolentutkimuksen opinnot Unkarin yliopistoista. Virallinen perustelu oli se, että nämä koulutusohjelmat eivät ole taloudellisesti kannattavia. Samanaikaisesti hallituksen virkamies totesi: "Unkarin hallitus on selkeästi sitä mieltä, että ihmiset ovat syntyneet joko miehinä tai naisina. He elävät elämäänsä niin kuin he parhaiten näkevät, eikä Unkarin valtio halua käyttää julkisia varoja koulutukseen tällä alalla."

Kesällä 2019 hallitus kavensi merkittävästi Unkarin tiedeakatemian itsenäisyyttä. Tiedeakatemialle määrättiin uusi hallintoporras. Nimeämällä valitsemansa henkilöt uuteen tiedehallintoon pääministeri ja hallitus voivat näin vaikuttaa tutkimuksen rahoitukseen ja painopisteisiin.

Kiinan sensuuri ulottuu kansainvälisiin julkaisuihin¹²

Kiinan hallinto ohjaa poliittisin perustein kaikkea maassa tehtävää tieteellistä tutkimusta ja yhteiskunnallista keskustelua. Sisäisen sensuurin lisäksi Kiinan valtio on viime vuosina keskittynyt myös ulkoiseen sensuuriin. Valtioiden väliset rajat ovat internetissä fyysisiä rajoja helpommin läpäistävissä, ja Kiinassa kielletty internet-materiaali on ollut mahdollista saada käyttöön ulkomailla sijaitsevien servereiden avulla. Kiinan hallinnon tavoitteena onkin ollut estää pääsy aineistoon, johon sillä ei ole laillista vaikutusvaltaa.

Syksyllä 2017 julkisuuteen tuli tieto, että kansainvälisesti kuuluisa tiedejulkaisija Cambridge University Press oli myöntynyt Kiinan hallituksen vaatimukseen sensuroida eli poistaa julkaisemansa *China Quarterly* -tiedejulkaisun kiinalaisesta tietokannasta 315 artikkelia. *China Quarterly* (CQ) on alan yksi arvostetuimmista kansainvälisistä julkaisuista. Sensuroitujen artikkelien aiheet käsittelivät Kiinalle arkaluonteisia aiheita, kuten Taiwanin itsenäisyyttä, Hongkongin asemaa, Tiibetin tilannetta, dalai-laman asemaa Tiibetin johtajana, vuoden 1989 Tiananmenin aukion demokratialiikkeen tai 1960–1970-lukujen kulttuurivallankumouksen todellisia tapahtumia. Sinällään vaatimus näiden aiheiden poistamiseen ei ole yllätys, sillä sekä tieteellisessä tutkimuksessa että kansallisessa ja kansainvälisessä politiikassa valtion linjaus on ollut tiukka: näistä teemoista on olemassa maan virallinen tulkinta, jota ei voida muuttaa, eikä tapahtumia voida tutkia tai edes tulkita uudelleen. Tiedesensuurin näkökulmasta on mielenkiintoista, että kielletylle listalle joutuivat artikkelit, jotka käsittelivät Kiinan oikeusjärjestelmää, perustuslakia, korruptiota, etnisiä vähemmistöjä (kuten tiibetiläisiä tai uiguureja), Xinjiangin autonomista aluetta, Kiinan entisiä johtajia (Mao Zedong, Deng Xiaoping) ja Falun Gongia.

Sensurointi aiheutti laajan vastalauseiden myrskyn ulkomaiden ja Kiinan ulkopuolella vaikuttavien kiinalaisten akateemisten tutkijoiden keskuudessa. Yli 1 200 tutkijaa allekirjoitti vetoomuk-

12 Tekstin on kirjoittanut Tiina H. Airaksinen.

sen sensuurin poistamiseksi, ja tutkijat ilmoittivat myös, etteivät he suostu enää julkaisemaan artikkeleitaan CQ-julkaisussa. Sensurointia käsiteltiin useissa lehdissä, ja CQ:n toimitusryhmän lisäksi lukuisat tutkijat kritisoivat kustantajan päätöstä. Kustantaja joutui perumaan artikkelien poistamisen verkosta, ja sensuroidut artikkelit ovat jälleen normaalisti luettavissa. *China Quarterlyn* tapauksessa sen päätoimittaja ja toimituskunta sanoutuivat välittömästi irti sensuuripäätöksestä. On oletettavaa, että Kiinan hallinto tukee sekä rahallisesti että työvoimana kansainvälisiä tiedejulkaisuja esimerkiksi yliopistojensa kautta. Samalla on ilmeistä, että se pyrkii myös sensuroimaan niissä hyväksyttäviä artikkeleita. Toimituskunnan jäsenillä voi esimerkiksi olla työsuhteita kiinalaisiin yliopistoihin, jolloin he pelkäävät myös työsuhteensa irtisanomista, mikäli julkaisupolitiikka ei miellytä Kiinan hallintoa.

Samaan aikaan kun Cambridge University Press poisti artikkeleitaan tietokannasta, myös toinen suuri tiedejulkaisija Springer Nature päätti sensuroida Kiinan tietokannastaan yli 1 000 artikkelia. Sensuroidut artikkelit käsitelivät samantyyllisiä Kiinassa kiellettyjä aiheita kuin CQ:n tapauksessa. Julkaisijan selityksen mukaan koko SpringerLink-sivusto olisi suljettu Kiinassa, jos niin sanottuja poliittisia artikkeleita ei olisi poistettu tietokannasta. Springer Naturella on toimistot Beijingissä ja Shanghaissa, ja se julkaisee yli sataa tiedejulkaisua yhteistyössä kiinalaisten yliopistojen ja tiedeinstituuttien kanssa. Springer Nature perusteli päätöstään sillä, että se vain sopeuttaa julkaisunsa paikallisiin lakeihin sopivaksi ja että poliittisesti arkaluonteisten artikkeleiden sensurointi koskettaa vain prosenttia sen kaikista julkaisuista. Tutkijat ovat kritisoineet päätöstä ja organisoineet boikotteja, joissa he kieltäytyvät vertaisarvioimasta Springerin tai Palgrave Macmillan tiedejulkaisuihin lähetettyjä artikkeleita.

Tšekin presidentti estää ”sopimattomien” professorien nimitykset

Tšekin presidentti Miloš Zeman on käyttänyt valtaansa estämällä professorien nimityksiä. Useissa tapauksissa syitä on pidetty poliittisina. Tšekin presidentillä on valta vahvistaa professorien nimitykset, mutta aiemmin presidentit eivät ole käyttäneet valtaansa nimitysten estämiseen.

Ensimmäisen kerran Zeman esti professorin nimityksen vuonna 2013. Hän perusteli julkisesti päätöstään sillä, että nimitettävä kirjallisuushistorian professorin oli osallistunut näkyvästi Gay Prideen, mitä presidentti piti sopimattomana.

Aiemmin pääministerinä toiminut Zeman nimitettiin presidentiksi vuonna 2013. Vuonna 2018 hän sai jatkokauden tiukan äänestyksen jälkeen. Zeman on luonnehdittu aiemmin vasemmistopopulistiksi, mutta viime vuosina enemmänkin oikeistopopulistiksi. Tšekki on Puolan tavoin jakautunut vahvasti kahtia. Presidentti Zeman on puolustanut näkyvästi Puolan hallitsevaa Laki ja oikeus -puoluetta ja ihaillut Donald Trumpia. Arvostelijat ovat syyttäneet häntä myös läheisistä väleistä Venäjään ja Kiinaan.

Tšekin suurin yliopisto, kansainvälisesti arvostettu Kaarlen yliopisto, on haastanut presidentin oikeuteen valtansa väärinkäytöstä ja akateemisen vapauden loukkaamisesta. Myös maan rehtorien neuvosto on tukenut yliopistoa asiassa. Yliopiston johto perusteli päätöstä nostaa kante presidentin toiminnasta sillä, että presidentin ei kuulu päättää, kuka on kelvollinen professoriksi.

Kun presidentiltä on kysytty perusteluja päätöksilleen myöhemmissä tapauksissa, hän on edustajansa välityksellä vihjannut, että virkanimitysten estämiset ovat perustuneet ”lakiin ja moraaliin”. Yksi nimityksen estäminen johtui epäilyjen mukaan siitä, että nimitettävä professori oli julkaissut satiirisen kirjoituksen presidentistä. Toisessa tapauksessa nimitettävä professori oli julkisesti tukenut toista ehdokasta presidentinvaaleissa.

Lähteet

- Aktas, Vezir & Nilsson, Marco & Borell, Klas (2018) Social scientists under threat: Resistance and self-censorship in Turkish academia. *British Journal of Educational Studies* 3.8.2018. DOI: 10.1080/00071005.2018.1502872.
- Columbia Law School Sabine Center for Climate Change Law (2019) *Silencing Science Tracker*.
<https://climate.law.columbia.edu/Silencing-Science-Tracker> (viitattu 8.2.2020).
- Grimm, Jannis & Saliba, Ilyas (2017) Free research in fearful times: Conceptualizing an index to monitor academic freedom. *Interdisciplinary Political Studies* 3:1, 41–75.
- Kettunen, Reetta (2016) Ei haukku haavaa tee? Tutkijoiden saama asiaton ja häiritsevä palaute. Teoksessa Ulla Järvi & Tuukka Tammi (toim.) *Maito tappaa ja muita outoja tiedeuutisia*. Tampere: Vastapaino.
- Kivistö, Sari & Pihlström, Sami (2018) *Sivistyksen puolustus. Miksi akateemista elämää tarvitaan?* Helsinki: Gaudeamus.
- Merton, Robert (1973) *The Sociology of Science*. London: The University of Chicago Press.
- Scholars at Risk (2019) *Free to Think: Report of the Scholars at Risk*. Academic Freedom Monitoring Project.
<https://www.scholarsatrisk.org/wp-content/uploads/2020/01/Scholars-at-Risk-Free-to-Think-2019.pdf>
- Syrjämäki, Sami (2028) Esipuhe julkaisussa Syrjämäki, Sami (toim.) (2018) *Vapaus*. Tampere: niin & näin.
- Väliverronen, Esa (2019) Tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden ongelmat yhä näkyvämpiä. *Tieteessä tapahtuu* 37 (4), 3–8.